

<p>ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ</p> <p>INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES</p> <p>МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ</p>	<i>Cilt: 4, Sayı: 1, 2021</i>
	<i>Vol: 4, Issue: 1, 2021</i>
	<i>Sayfa – Page: 153-169</i>
	<i>E-ISSN: 2667-4262</i>
	

İLYAS KÖYÜNDEKİ (DİYARBAKIR-ÇÜNGÜŞ) TARIM VE HAYVANCILIK İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

VOCABULARY ABOUT AGRICULTURE AND LIVESTOCK IN İLYAS VILLAGE (DİYARBAKIR-ÇÜNGÜŞ)

Mehmet Emin TUĞLUK*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p> Geliş: 05.04.2021</p> <p> Kabul: 22.06.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: <i>İlyas köyü (Malkaya köyü), söz varlığı, tarım, hayvancılık, derleme.</i></p> <p>Araştırma Makalesi</p>	<p>Tarihleri boyunca tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türkler bunun sonucu olarak daima doğa ile yakın ilişki içinde olmuşlardır. Bu yakın ilişki onların dillerini ve kültürlerini etkilemiş bunun neticesi olarak Türk kültüründe çeşitli sembollerde hayvan figürleri kullanılmış; kişilere, şehirlere ve kullanılan çeşitli aletlere hayvan isimleri verilmiştir. Bazı duygu ve düşünceler hayvanların özellikleri göz önünde bulundurularak adlandırılmış; atasözü, deyim, türkü, masal, ninni ve tekerlemelerde tarım ve hayvancılık ile ilgili birçok kavrama yer verilmiştir. Ağızlarda aynı nesne veya kavramı kullanmak için farklı kelimeler kullanılabilir. Hiç şüphesiz ki dil zenginliğinin göstergesi olan bu durum köyden kente göçün de etkisiyle doğa ve insan arasındaki yakın bağı zayıflatmıştır. Bunun sonucunda kullanıldığı yörenin ağızına yerleşmiş tarım ve hayvancılık adlarıyla ilgili pek çok söz varlığı günümüzde yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu çalışmada Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesine bağlı İlyas köyünde kullanılan tarım ve hayvancılık ile ilgili söz varlığı tespit edilmiş ve bu söz varlığı yapısal ve işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p> Received: 05.04.2021</p> <p> Accepted: 22.06.2021</p> <p>Keywords: <i>İlyas village (Malkaya village), vocabulary, agriculture, livestock, compilation.</i></p> <p>Research Article</p>	<p>The Turks, who have been dealing with agriculture and animal husbandry throughout their history, have always been in close contact with nature as a result. This close relationship has affected their languages and cultures, and as a result, animal figures have been used in various symbols in Turkish culture, and animal names have been given to people, cities and various tools used. Some feelings and thoughts are named after being influenced by the characteristics of animal. Many concepts related to agriculture and livestock are included in proverbs, idioms, folk songs, fairy tales, lullabies and rhymes. Different words can be used to use the same object or concept in dialects. Undoubtedly, this situation, which is an indicator of the richness of the language, has weakened the close bond between nature and people with the effect of migration from the village to the city. As a result of this, many words related to the names of agriculture and livestock placed in the dialect of the region where it is used are in danger of being lost today. In this study, the vocabulary related to agriculture and animal husbandry used in İlyas village of Çüngüş district of Diyarbakır was compiled and this vocabulary was classified according to its structural and functional characteristics.</p>

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, E-mail: emintugluk@gmail.com.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1866-5580>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Tuğluk, Mehmet Emin (2021). "İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Söz Varlığı".

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD), 4 (1): 153-169. DOI:

<http://dx.doi.org/10.37999/udekad.939239>.

Extended Abstract

Throughout history, The Turks have dealt with agriculture and livestock as a result, they have always been in close contact with nature. This close relationship has affected their languages and cultures, and as a result, animal figures have been used in various symbols in Turkish culture, and animal names have been given to people, cities and various tools used. Emotions and thoughts are named considering the characteristics of animals. Many concepts related to agriculture and livestock are included in proverbs, idioms, folk songs, fairy tales, lullabies and rhymes.

Different words can be used to use the same object or concept in dialects. Undoubtedly, this situation, which is an indicator of the richness of the language, has weakened the close bond between nature and people with the effect of migration from the village to the city. As a result of this, many words related to the names of agriculture and livestock placed in the dialect of the region where it is used are in danger of being lost today.

İlyas village is 122 km from Diyarbakır and 6 km from Çüngüş. Due to the scarcity of arable land in İlyas village, which is a mountain village, a large part of the population migrated to other cities. The main livelihood of the village is agriculture and animal husbandry, but since the village is mountainous, the villagers only produce enough for themselves.

It is stated in the Ottoman Kanunnames that the name of the village in the Ottoman period was Eylos (which became Elyos in the village language) and that it was one of the 6 Turkish- Muslim villages in the vicinity. The village is a Turkmen village as stated in the Ottoman Kanunnames, and a rich Turkish vocabulary is still used in the village. However, the increase in migration from the village to the city and the rapid spread of technology and communication tools have brought about the loss of the vocabulary that reflects the dialect features used in the village. This situation necessitated the writing of the vocabulary that still lives in the oral culture without losing it.

İlyas village, which was established in a mountainous region, has always been intertwined with nature as a requirement of its geography. However, as a result of the migration from the village to the city, the population of the village, which reaches 200 households in summer, decreases to 30-40 households in winter. As a result, the rich vocabulary showing the dialect features used in the village is in danger of being lost.

As a result of grape, walnut and mulberry cultivation in İlyas village, a rich vocabulary about these fruits draws attention.

Two words that start with the consonant “r” in Turkey Turkish are used by deriving a vowel at the beginning of the word in the village of İlyas (see érehan, Urum Tutu).

The presence of words such as *alma, ağuz, çeb iç, guzlaş, sohu, suvarmak, yarpuz* used in Old Turkish, *damuzluğ, yal* used in Old Anatolian in the dialect of İlyas village shows the archaic traces of Turkish. As a result of grape, walnut and mulberry cultivation in the village a rich vocabulary about these fruits draws attention.

The majority of the words related to agriculture and animal husbandry in İlyas village consist of a single word structure. However, there are also words formed by indefinite noun phrase, noun-verb group, adjective-verb group, adjective phrase and noun + noun structure. When the words identified in İlyas village are classified according to the basis of the vocabulary, it is seen that the words formed with animal names are in the majority. In addition, words formed with color names, words formed with limb names, words formed with proper names and words formed with abstract concepts were also determined.

Giriş

Canlı ve cansız varlıkları karşılayan kavramlar ve kelimeler üzerine araştırma yapan bilim dalı olan *ad bilimi* üzerine ülkemizde son dönemde pek çok çalışma yapılmaktadır. Yapılan çalışmalarda “*onomastika, toponomi, toponimik, onomastik*” (Sakaoğlu 201: 14-15) gibi adlarla yapılan çalışmalar, son dönemlerde inceleme alanına özgü kelimeler kullanılarak yapılmaktadır. İnsanların kavram ve nesnelere adlandırılmalarının altında yatan pek çok neden

bulunmaktadır. Politik sebepler, doğa olayları, coğrafi şartlar, geçim kaynakları, uğraşılan meslekler akla ilk gelen nedenlerdir. Göçebe bir kültürden gelen Türkler, Uygur Türkleri döneminde yerleşik hayata geçmiş, bunun neticesinde tarih boyunca tarım ve hayvancılıkla içli dışlı olmuşlardır. Tarım ve hayvancılıkla içli dışlı olmaları onların yaşantılarına tesir etmiştir. Bunun bir göstergesi olarak Türk kültüründe “at”, kadın ve silahla birlikte kutsal kabul edilen unsurlar arasında yer almıştır (Doğan 2001: 616). Türkler hayvancılığın etkisiyle on iki hayvanın ismini on iki yıla vererek on iki hayvanlı Türk takvimini oluşturmuşlardır. Tarım ve hayvancılığa bağlı yaşam tarzları, Türklerin kültürlerine de yansımış buna bağlı olarak atasözü, deyim, masal, ninni vb. sözlü kültür ürünlerinde tarım ve hayvancılıkla ilgili kavramlara sıklıkla yer verilmiştir (Düşmez 2014; Gürbüz 2014). Bunun bir göstergesi olarak Türkçe Sözlük (TS: 2011), Tarama Sözlüğü (TAS, 2009) ve Derleme Sözlüğü (DS I-VI, 2009) incelendiğinde tarım ve hayvancılıkla ilgili zengin bir söz varlığına rastlanmaktadır.

Tarım ve hayvancılıkta kullanılan kelimeler bölgeden bölgeye, ağızdan ağıza farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin “kedi” kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında “1. Pısık, pışık, pışık, pisik, pissik, pisuk, pişiyh, pusuk, püssük, püsü, mışık, mişik, pisigen, püsük, büssük, bisi, bişi, hisi, pısık, pisi, pisig, pisink, pisiyh, pist, piş, pişik, psi, pşik; 2. Maş, meçi, maçi, meçük; 3. Gedi, kedik, katu, kit, kitik; 4. Manık, manik, manuk; 5. Hiştik, kiştik, kişdik; 6. Bisten, bisten, pistan; 7. Mırmırık; 8. Tekir” (Genç ve Cin 2016: 195-196) gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır. “İbibik kuşu” Anadolu ağızlarından 21 farklı şekilde derlenmiştir (DS IV: 2501). Anadolu ağızlarında halen sözlü olarak kullanılan ancak yazıya geçirilmeyi bekleyen söz varlığı bulunmaktadır.

İlyas köyünde tarım ve hayvancılıkla ilgili kullanılan söz varlığının bir kısmı Anadolu ağızlarından derlenmişken bir kısmı ise Anadolu ağızlarından derlenmemiş olup bu köy ve çevresinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada Diyarbakır’ın Çüngüş ilçesine bağlı İlyas köyünde kullanılan ve ağız özelliği gösteren tarım ve hayvancılık ile ilgili söz varlığına yer verilmiştir.

1. İlyas (Malkaya) Köyü

İlyas köyü, Diyarbakır’a 122 km, Çüngüş’e ise 6 km uzaklıktadır. Bir dağ köyü olan İlyas köyünde ekilebilir arazilerin azlığından dolayı nüfusun büyük bir kısmı başka şehirlere göç etmiştir. Kış aylarında köyün 30-40 hane olan nüfusu yaz aylarında şehirde yaşayanların köylerine dönmesiyle 200 haneye kadar çıkmaktadır. Köyün temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır ancak köyün dağlık oluşundan ötürü köylüler ancak kendilerine yetecek kadar üretim yapmaktadırlar. Osmanlı Kanunnamelerinde köyün Osmanlı dönemindeki isminin Eylos (bu zamanla köy dilinde Elyos olmuştur) olduğu ve civardaki 6 Türk-Müslüman köyünden biri olduğu belirtilmiştir (Akgündüz 1991: 247). Köy, Osmanlı Kanunnamelerinde belirtildiği üzere bir Türkmen köyü olup köyde halen zengin bir Türkçe söz varlığı kullanılmaktadır. Ancak köyden kente göçün artması, teknoloji ve iletişim araçlarının hızla yaygınlaşması köyde kullanılan ağız özelliklerini yansıtan söz varlığının yitimini de beraberinde getirmiştir. Bu durum halen sözlü kültürde yaşayan söz varlığının yitirilmeden yazıya geçirilmesini gerekli kılmıştır.

2. Derlenen Söz Varlığının Yapısı

2.1. Tarım ile İlgili Derlenen Söz Varlığının Yapısı

2.1.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısıyla Kurulanlar

abdehri, Arap şerbeti, cin leblezi, dikenburnu, dulavrat otu, ebegüveci, eltaşı, Eylos çirpiti, fiotu, Fırenk balcanı, herük çili, Kuş leblezi, Kuşbepi, öküzgözü, urum Tutu, sıgırguyruğu, siyenk otu, şeytançulağı, yapışkan otu.

2.1.2. İsim-Fiil Grubu Yapısıyla Kurulanlar

ağura yatırmak, burma, gözmek, gem dögmek, maşara çekmek, ota düşmek, sohu dögmek, suvarmak, uçmağ, tıhtıhlamak, yarya vermek, zil vermek.

2.1.3. Sıfat Tamlaması Yapısıyla Kurulanlar

balcan, böbrek herük, çubuk keven, gençmemet, gombalağ ceviz, karaçavuh, kıllı Tut, Parmak keven, Parmak üzüm, sarı herük, tosPağ keven.

Aşağıdaki örnekler iyelik eki düşmüş isim tamlaması yapısında görünmekle birlikte anlam itibariyle sıfat tamlaması yapısıyla kurulan örnekler içerisine alınmışlardır.

boynoz ceviz, kanatma sağız, qarı keven, kız ceviz.

2.1.4. İyelik Eki Düşmüş İsim Tamlaması Yapısıyla Kurulanlar

doğuz herük, hatunbarmağ.

2.1.5. Sıfat-Fiil Grubu Yapısıyla Kurulanlar

sütlügen, tapan, yediveren Tut.

2.1.6. İsim+İsim Yapısıyla Kurulanlar

gülala, hombaba, közdúvar.

2.1.7. Tek Kelime Yapısıyla Kurulanlar

alma, aluç, anuh, azdur, balah, bastıh, bend, boyunduruğ, bulamaç, burçaluh, cerik, çarpı, çaşkur, çedene, çelem, çıbla, çırban, çon, damuzluğ, dehre, delice, dink, doğunuğ, érehan, eşbabiye, evlek, fehlen, fimin, firik/firik, gen, gevár, gilgil, gön, gügük, gülala, hağ, harıg, hëbbe, herük, hınik, hortut, kangal, kapsalıh, qaraca, qarıh, keb, kem, kenger, kertōş, kesecek, kesme, keven, kırat, kısrır, kıska, kişniş, kıynah, kıyraz, koz, körmen, kuzuğ, külbe, kürüm, leblez, lig, livinç, masta, maş, maşara, mazi, mazıranlı, menengüç, merék, norğuz, oğ, oylum, örken, pahtik, palaz, part, pelit, pendek, perçin, pipirim, pişolo, sadır, sohlum, sohu, sağal, salkıım, şekil, şingil, şinik, şişek, tağa, tekne, tepür, telbis, teyek, tıhı, topuz, tort, tum, uçKun, vengi, yaba, yağlıca, yarpuz, yımırta, zingir.

2.2. Hayvancılık ile İlgili Derlenen Söz Varlığının Yapısı

2.2.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısıyla Kurulanlar

çay Kuşu, çeribaşı, ibop Kuşu, ölüm Kuşu, sümük Kuşu, tomuz Kuşu.

2.2.2. İsim-Fiil Grubu Yapısıyla Kurulanlar

çatı kırmak, guzlamak, kıanatma sakız, kekeçlemek, kesme, pırengelli olmak, zedlemek.

2.2.3. Sıfat-Fiil Grubu Yapısıyla Kurulanlar

çağaboğan, çerçibezen, uneleyen, yılanı ağı veren.

2.2.4. Sıfat Tamlaması Yapısıyla Kurulanlar

alacalı karga

2.2.5. Tek Kelime Yapısıyla Kurulanlar

ağıl, ağız, ağımın, alaf, boğalek, cordon, çebiç, çekücē, deyin, deyindirik, dirpi, dun Kuş, ferik, fışkı, gem, göğüş, gulbağa, gülk, kekeç, kolon, köstü, mayıs, merak, meteres, öglük, örken, pālān, pāldum, pin, pingel, pişik, taylıh, tuluğ, uyaz, yal, yılangeç.

3. Derlenen Söz Varlığının Temeline Göre Adlandırmalar

3.1. Hayvan Adları Kullanılarak Yapılan Adlandırmalar

Bitki Adları: guzugulağ, Kalen Kuş, Kuş leblezi, Kuşbepi, öküzgözü, sığırguyruğu, siyenk otu, tekedaşşag.

Hayvan Adları: alacalı karga, boğalek, boğalek tutmak, guzlamak, ölüm Kuşu, tomuz Kuşu, yılanı ağı veren, yılangeç.

3.2. Renk Adlarıyla Yapılan Adlandırmalar

Bitki Adları: gülala, kıaraca, kıarakavuh, sarı herük.

Hayvan Adları: alacalı karga, göğüş.

3.3. Soyut Kavramlarla Yapılan Adlandırmalar

Bitki Adları: cin leblezi, şeytankıulağı.

Hayvan Adları: ölüm Kuşu.

3.4. Organ Adları Kullanılarak Yapılan Adlandırmaları

Bitki Adları: boynoz ceviz, böbrek herük, dikenburnu, eltaşı, gözmek, hatunbarmah, kuzuçulağ, öküzgözü, Parmak keven, Parmak üzüm, şeytançulağı, tekedaşşag.

3.5. Özel İsimlerle Yapılan Adlandırmalar

Bitki Adları: Arap şerbeti, Eylos çirpiti, Fırenk balcanı, gençmemet, urum Tutu.

4. Tarım ile İlgili Derlenen Söz Varlığı

4.1. Bitki Adları

alma: (< ET alma) Elma (DS I: 226).

aluç: Alıç (DS I: 233).

anuğ: Dağ kekiği, nane (DS I: 268). Kelime “anuğ” şeklinde “nene otu” anlamında Ordu’den derlenmiştir (Demir 2001: 334).

balcan: Patlıcan (DS I: 502).

böbrek herük: İri, siyah veya mor renkli mürdüm eriği.

burçaluh: Kökü yenilen, ekşimsi, bir tür yaban bitkisi. İlyas köyünde “tekedaşşag” da denilmektedir.

cincaz herük: Küçük erik.

cin leblezi: Küçük taneli börülce.

çaşkur: Sarı çiçekli, ekşimsi bir sıvıya sahip, otsu bir bitki.

çedene: Kendir tohumu (Özçelik ve Boz 2001: 240).

çelem: Turpgillerden kökü ve yaprağı yenen, beyaz ve mor renkli bir bitki. Kelime Anadolu ağızlarından “şalgam, pancar, kırmızı turp” anlamlarıyla derlenmiştir (DS II: 1119).

delice: Buğdaygiller familyasından sığır kuyruğuna benzer dar yapraklı yabani ot.

dikenburnu: Böğürtlen.

doğuz herük: Yabani, ekşimsi bir erik türü.

dulavrat otu: Tüylü top şeklinde çiçekleri olan yabani bir ot.

ebegüveci: Çok yıllık, mor çiçekli, yabani bir bitki.

erehan: Reyhan. Kelime Diyarbakır’dan “rehan” şeklinde “reyhan, fesleğen” anlamıyla derlenmiştir (Erten 2011: 168).

Fırenk balcanı: Domates. DS’de “domates” anlamında “fırenk, firek” kelimeleri yer almaktadır (DS III: 1868; DS VI: 4506).

kanğal: Dağlarda yetişen dikenli bir çeşit yabani ot.

kıyraz: Kiraz.

gilgil: Buğdayı andıran başı baston başı gibi bükülen, ekmeği de yapılan ak darı. Kelime “gilgil, gilgil darısı” şeklinde “küçük taneli darı” anlamında Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS III: 2077).

kuzukulağ: Kayalık ve fundalık yerlerde yetişen, ekşi yaprakları olan bir bitki (DS III: 2205).

Kuş leblezi: Küçük taneli fasulye.

gülala: Kadife çiçeği.

herük: Erik.

karakavuş: Yeşil renkli, buğday görünümlü, içinde sütümsü bir sıvının olduğu bitki.

keb: Geniş yapraklı, ekşimsi bir bitki.

kenger: Eşek dikenini de denilen, kırlarda biten, kökünden süt çıkan dikenli bir ot. Kelime “kengel, kengi otu, kengir, kenker, kepre” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS IV: 2744).

keven: Sakız, kitre, zambak çıkarılan ve yakacak olarak da kullanılan dikenli bir bitki (DS IV: 2776).

kışka: Soğan tohumu, arpacık soğanı (DS IV: 2843).

kişniş: Çiçekleri papatyaya benzeyen kötü kokulu bir ot (DS IV: 2887).

koz: Ceviz (DS IV: 2945).

körmen: Pırasaya benzer bir çeşit yaban sarımsağı. Kelime “körmen, kömren, kömüren, kömürsen, kömnen, köpek sarımsağı, köpek soğanı” şekilleriyle Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS IV: 2968).

Kuşbepi: Yeşil renkli, dereotuna benzer yabani bir bitki.

leblez: Taze ya da kuru fasulye.

livinç: Yaprakları geniş acı bir tür pancar (DS IV: 3082; Özçelik ve Boz 2001: 244).

maş: (Ar. māş) Baklagillerden, mercimek büyüklüğünde, yeşil renkli bir tür bitki. (DS IV: 3134; Özçelik ve Boz 2001: 245).

menengüç: Çitlembik. (DS IV: 3162).

norguz: Bahar aylarında kırlarda açan mor renkli bir bitki.

oyum: Meşe ağacı.

pahtik: Tarlalarda yetişen, bitkilere zarar veren yabani bir ot türü.

pipirim: Semiz otu (DS V: 3461).

sarı herük: Kayısı.

sağal: bk. burçaluh

sığırguyruğu: Tadı ve görüntüsü pazıya benzeyen yabani bir bitki (DS V: 3605).

siyenk otu: Enli yapraklı yabani bir bitki.

sohlum: Sepet yapımında kullanılan söğüte benzeyen ağaç.

sütlügen: Sütleğen bitkisi.

şeytançulağı: Büyük yapraklı, çiçekli, yabani bir bitki. Kelime “Kuzukulağı denilen yabanıl ot” anlamıyla Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS V: 3767).

tekedaşsağ: bk. burçaluh.

tort: Kalın yapraklı, dikenli ve süt gibi suyu olan bir ot (DS V: 3971).

uçmağ: Bahar ayında açan mor renkli bir bitki.

yapışkan otu: bk. dulavrat otu (DS VI: 4180).

yarpuz: Yaban nanesi (DS VI: 4191).

zingir: Genellikle taşların arasında yetişen yosun şeklindeki bitki.

4.2. Bitki Türlerine Verilen Adlar

abdehri: Yuvarlak taneli bir üzüm türü.

azdur: Sepet örmekte kullanılan söğütgillerden bir ağaç türü.

balah: İri bir dut türü.

boynoz ceviz: Ucu boynuz benzeyen bir ceviz türü.

çubuk keven: Bir keven türü.

Eylos çirpiti: Sofralık üzüme verilen genel ad.

fıotu: Fiğe benzer, taneli, tek yıllık yem bitkisi.

Kalen Kuş: Siyah böğürtlene benzer bir tür dut türü.

gençmemet: İri çekirdekli bir üzüm türü.

gombalah ceviz: İri taneli bir ceviz türü.

hatunbarmağ: İnce kabuklu bir üzüm türü.

karı keven: Bir keven türü.

kıllı Tut: Ucunda siyahça kıla benzer bir sürgü olan duta verilen ad.

kız ceviz: İçi iki parçadan oluşan ceviz.

mazıranlı: İnce kabuklu bir üzüm türü.

öküzgözü: Siyah, sıralık bir üzüm türü (DS V: 3330).

Parmak keven: Bir keven türü.

Parmak üzüm: Siyah ve beyaz renkli sofralık bir üzüm türü.

pelit: Meşe palamudu olarak bilinen kayıngiller familyasına ait olan ağaç türü (DS VI: 4644).

şingil: Aynı dalda farklı renkte olan dutlara verilen ad.

tosPağ keven: Bir keven türü.

urum Tutu: Çekirdekli bir dut türü.

vengi: Kırmızı renkli bir üzüm türü.

yediveren Tut: Bir yılda yedi defa meyve veren dut türü.

yağlıca: Parlak renkli, meşe ağacını andıran bir ağaç türü.

4.3. Bitkilerden Elde Edilen Ürünler ile İlgili Söz Varlığı

Arap şerbeti: Tahta kaşığa yapışmayacak kıvamdaki şıraya verilen ad.

bastıh: Pestil (DS I: 546).

eşbabiye: Kayısı kurusu (Buran 1997: 190).

herük çili: Kayısı kurusu. “çil” kelimesi “erik, zerdali kurusu” anlamıyla Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS II: 1213).

kanatma sakız: Kenger sakızı (DS IV: 2618).

kesme: Üzümden yapılan bir pestil türü (DS IV: 2767; Erten 2011: 162).

kürüm: Kuru üzüm.

4.4. Tarım ile İlgili Alet Adları

çarpı (< çarp-ı): Ağaçlardan meyveleri dökmeye yarayan ince uzun sırık. Kelime Anadolu ağızlarından “ince uzun sırık” anlamıyla derlenmiştir (DS II: 1083).

dehre (dahra < Fars. dāhre): Ağaç dallarını kesmek için kullanılan orak şeklindeki kesici alet (DS II: 1329; Telli ve Bulduk 2018: 63).

dink: < dink ‘Döğme yapılan taş değirmen’ =Az. ding ‘değirmen’ (TTTSKBS-I: 286). < ding / dink ‘hayvanlarla çevrilen büyük değirmen’ < Far. ding (TETTL-II: 423). Tahılın kabuğunu yumuşatmaya ve ayırmaya yarayan atla çevrilen değirmen (DS II: 1507).

eltaşı: Buğday, mısır gibi tahılları kırmaya yarayan elle çevrilen iki taştan yapılmış değirmen (DS III: 1713).

külbe: Küçük kazma (DS IV: 3028; Özçelik ve Boz 2001: 244).

lig: Keveni köküyle çıkarmaya yarayan ağaçtan yapılan 5-10 cm genişliğinde 2 m uzunluğunda alet.

sohu: Buğday, bulgur vb. tahılları dövmeye yarayan büyük taş, büyük dibek (DS V: 3661).

tapan: Tohum ekildikten sonra tarlayı düzeltmeye yarayan yassı alet, sürgü (DS V: 3825).

tekne: Üzümün ezilerek suyunun çıkarıldığı ağaçtan veya betondan yapılmış yer.

tepür: < te-p-(i)r (TTTSKBS-I: 883) Buğday, bulgur vb. tahılları elemeye yarayan ağaçtan yapılmış büyük oval tahta (DS V: 3886).

yaba: Tınazı savurmaya yarayan tahtadan yapılmış büyük çatal araç (DS VI: 4809).

4.5. Toprağın İşlenmesi ve Sulanması ile İlgili Söz Varlığı

bend: Hariğin (bk. hariğ) başlangıç noktası.

çirban: Sulama işinde kullanılan suyun devamlı ve düzenli akmasını sağlayan, su yollarını idare eden görevli (DS II: 908).

evlek: Bayır tarlalarda sulamayı kolaylaştırmak için açılan su yolu (DS III: 1810).

karıh: Tarlalarda sebze ekmek için açılan tarhlar, bölümler (DS III: 1925).

gevâr: Bahçe ve tarla sulamak için tarlada ve bahçede açılan ince su yolu, ark (DS III: 2009).

gözmek: Tarla ve bahçe sulamak için yapılan küçük göletlerde suyun önünü tutmak ve suyu kontrollü bir şekilde bırakmak için kullanılan delikli taş. Kelime “gözmek” şekliyle küçük delik anlamında Yenice-Muğla’dan derlenmiştir (DS III: 2183).

harığ: < arık / ark ‘sulama hendeği, cetvel’ < ET arık (TETTL-I: 199). Tarlalar için su yolu, ark (DS III: 2288).

kem: Tarla sulama esnasında fazlalıktan dolayı boşa akıtılan bulanık su.

kesecek: Harıgdan (bk. harığ) ayrılan su yolları.

maşara: Bağ, bahçe ve bostanlarda genellikle soğan, sarımsak, kısa ekilmek için hazırlanmış karıhın (bk. karıh) küçüğü (DS IV: 3134, 3135; Sağır 1995: 423).

suvarmak: (< subarmak ET). Toprağı sulamak, toprağa su vermek (DS V: 3704).

tağa: Tarlaların yanında farklı bir ürün ekilen küçük alan.

telbis: Kuru toprağı ekilebilir hale getirmek için sulama işlemi.

tıhı: Gözmeğin (bk. gözmek) deliğini kapatmaya veya gözmeten suyun kontrollü bir şekilde akmasını sağlayan bezden yapılmış tıkaç.

tıhtılamak: Toprağı derin olmayacak ve bitkinin köklerine zarar vermeyecek şekilde çapalamak.

tum: Tarlaların arasında ekilmeyerek sınır olarak bırakılan yer (DS V: 3991).

yarya vermek: Toprağın, ürünün yarısını almak koşuluyla başkasının ekimine bırakılması (DS VI: 4188).

4.6. Ölçü Birimleri ile İlgili Söz Varlığı

kırat: (Ar.) Tahıl ölçüğü olarak piminin (bk. pimin) dörtte biri (Özçelik ve Boz 2001: 244).

part: Biçilmiş ekinin otuz demetinden yapılmış yığın (DS V: 3403).

pendek: Genellikle ot için bir yük (DS V: 3427).

pimin: Mısır ve buğdayda ölçü birimi (1 pimin mısır 20 kg., 1 pimin buğday 25 kg).

şinik: Mısır ve buğday gibi tahılları ölçmeye yarayan 1 piminin yarısı olan ölçü birimi (DS V: 3782).

4.7. Tarımla İlgili Diğer Kelimeler

ağura yatırmak: Kök salması istenen sürgünleri toprağa gömmek (DS I: 82).

burma: Hayvanlar için kışın tüketilmek üzere hazırlanmış otun burulmuş şekline verilen ad (DS I: 800).

cerik: Küçük üzüm salkımına verilen ad (DS VI: 4472).

çibla: Ateşi tutuşturmaya yarayan kurutulmuş ot.

çon: Küçük diken veya çalı parçası.

fehlen: Ekilmek üzere bir defa sürülüp nadasa bırakılan tarla.

firik/firik: Olgunlaşmamış meyve (badem, çağla, elma, armut vb.) (DS VI: 4506).

gem: Döven (DS III: 1985; Özçelik ve Boz 2001: 242).

gem dögmek: Buğday sapından taneyi ayırma ve sapı saman hale getirme işlemi.

gen: Ekilmeyen tarla.

ķapsalıķ: Çitten ya da aralıklı çakılan tahtalardan yapılmış bahçe kapısı.

ķaraca: Soğan tohumu (DS IV: 2640).

ķısır: Üzüm kütüklerinin filizi (DS IV: 2842).

ķıynaķ: Ceviz içi (DS III: 2068).

ķuzuķ: Meşe ağaçlarının kozası.

ķügük: Taze ceviz ve bademin dış kabuğunun yeni soyulmuş hali. Kelime DS’de “parçalanmamış ceviz içi” anlamında Sinop’tan derlenmiştir (DS III: 2214).

ķág: Taze; henüz olmamış, olgunlaşmamış meyve (Buran 1997: 195).

ķébbe: Üzüm tanesi (DS VI: 4516).

ķınık: Olmamış ceviz içi.

ķombaba: Ceviz içinin bir bütün olarak çıkarılmış hali.

ķortut: Üzüm asmasının budanmış dalları (DS III: 2414).

mazi: (Fars. mázū) Meře ağaçlarının üzerinde böcekler, kurtlar, bakteriler gibi asalaklar tarafından meydana getirilen ve sanayide boyama, deri tabaklama işlerinde kullanılan bir çeşit ur (DS IV: 3146).

mesele: Dink döğme işleminin yapıldığı yer.

ota düşmek: Yaz aylarının başında başlanan ot derme işi.

perçin: Dikenli çalı çırpıdan yapılan çit.

pir: Turp, pancar vb. bitkilerin yaprağı (DS V: 3459).

salkım: Çok taneli üzüm salkımına verilen ad.

sadır: Sebze fidesi (DS V: 3513).

soķu dögmek: Soķu taşında buğday ve bulguru döğme işlemi.

ķekil: Yere dökülmüş ve kısmen kurumuş ağaç yaprakları.

teyek: Asma dallarının uç kısımları (Özçelik ve Boz, 2001: 249).

topuz: Çınar ağacının dikenli yuvarlak kozalağı.

uçKun: Keb (bk. keb) bitkisinin filizi.

zil vermek: Çimlenmek, filizlenmek (DS VI: 4389).

5. Hayvancılık ile İlgili Derlenen Söz Varlığı

5.1. Hayvan Adları

alacalı karga: Saksagan. Kelime “alaca karga” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS I: 176).

boğalek: büge-bügelek ‘büve de denilen sokucu sinek’ -büvelek- büve < bö:+g+e+lek – Kırğ.

bögenök ‘Sarımtırak renkli sinek’; Alt. böğön ‘atsineği’ (TTTSKBS-I: 191). Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek. Kelime “böğelek” şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS I: 759).

cordon: Büyük fare (Özçelik 1997: 257).

çağaboğan: Büyük çekirge.

çay Kuşu: Dere yakınlarında yaşayan bir kuş çeşidi, balıkçıl kuşu (DS II: 1097).

çekücē: Çekirge.

çerçibez: Salyangoz.

deyin: (< teyeñ ET) Sincap (DS II: 1444).

deyindirik: Sincap.

dirpi: Kirpi (DS III: 1519).

dun Kuş: Dun, dun şeklinde ses çıkaran bir kuş türü.

gulbağa: Kurbağa (DS III: 2191).

gögüş: Zehirli, yeşil kertenkele (DS III: 2173).

ibop Kuşu: ibibik kuşu. Kelime Anadolu ağızlarından “ibabap, ıbıbık, ibbik, ibibili” vb. 21 farklı şekilde derlenmiştir (DS IV: 2501).

kertōş: Kertenkele.

köstü: Tarla faresi, köstebek (DS IV: 2976).

ölüm Kuşu: Baykuş.

pişik: Kedi (DS V: 3457).

sümük Kuşu: Serçe.

tomuz Kuşu: Ağustos böceği. “tomuz” kelimesi “temmuz” anlamında Malatya ve çevresinden derlenmiştir (DS VI: 4770).

uneleyen: Atamacagillerden bir kuş türü.

uyaz: Sivrisinek (DS V: 4050).

yılana ağu veren: Yeşil renkli bir tür kertenkele.

yılangeç: Yengeç.

5.2. Hayvanlardan Elde Edilen Ürünlerle İlgili Söz Varlığı

gön: kön < ET (TETTL-III: 259). Deri (DS III: 2151).

örken: Keçi kılından ya da yünden elle örülen uzun, kalın ip (DS V: 3349).

palaz: (< Far. pelâs) Keçi kılından yapılmış yaygı, kilim (DS V: 3386).

tuluğ: Hayvan derisinden yapılan yayık (DS VI: 3990).

yımırta: Yumurta (DS VI: 4274).

5.3. Hayvan Gübresi ile İlgili Söz Varlığı

ağmın: Kuru hayvan gübresi (DS I: 126).

fişkı: < fişkı ‘gübre’ <Yun. fuskı’ (TETTL-III: 79). At ve eşek gübresi (Buran 1997: 191).

mayıs: Büyükbaş hayvanların yaş dışkısı (DS IV: 3141).

5.4. Hayvancılıkla İlgili Diğer Söz Varlığı

ağıl: (< ET ağıl) Evin yanında veya yakınında bulunan yazlık ahır. Kelime Türkçe Sözlükte “Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, arkaç” (TS: 40). anlamıyla verilmiştir.

ağuz: uğuz < ET (TTTSKBS-I) Yavrulayan hayvanın ilk sütü ve bu ilk sütünden yapılan koyu kıvamlı içecek (DS I: 115).

alaf: Hayvan yemi (Olçay, Ercilasun ve Aslan 1998: 389).

boğalek tutmak: İnek, sığır gibi büyükbaş hayvanların kuyruk altlarına konan boğalek sineği yüzünden rahatsız olmaları, kaçışmaları. Kelime böğelek tutmak şeklinde Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS I: 759).

boyunduruk: Sabana koşulan öküzlerin birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen ağaç çember.

çatı kırmak: Kafesle keklik avına çıkmak.

çeribaşı: Lider keklik.

çebiç: Bir yaşındaki dişi keçi yavrusu (DS II: 1099).

damuzluğ: Yoğurt veya peynir mayası. Kelime “Pekmez, yoğurt, peynir vb. şeylere yarayan maya” anlamında “damızlık” şekliyle DS’de geçmektedir (DS II: 1352). “Damızlık”, “sütü mayalamak için yoğurt” anlamında Ordu’dan derlenmiştir (Demir 2001: 341).

doğunuğ: Örkenin (bk. örken) ucuna bağlanan üçgenimsi dal parçası.

eyha gel: Küçükbaş hayvanları yönlendirirken kullanılan bir seslenme ünlemi. “Eyha” kelimesi sürü hayvanlarına seslenme ünlemi olarak Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS II: 1821).

ferik: Piliç (DS III: 1846).

guzlamak: (kuzu < kozı ET) Yavrulamak, doğurmak (büyük ve küçükbaş hayvanlar için). Kelime “at,eşek vb. hayvanlar için doğurmak” anlamında Anadolu ağızlarından derlenmiştir (DS III: 2196).

gülk: Kuluçka (tavuk için) (DS III: 2199).

keher: Bir yaşındaki erkek keçi yavrusu.

kekeç: Gaga.

kekeçlemek: Gagalamak (DS IV: 2723).

kolon: Hayvanın semerini ya da eyerini bağlamak için göğsünden geçirilerek sıkılan yassı kemer (DS III: 2097). Kelime Kırşehir ve Yöresi Ağızlarında “golan” şeklinde “semeri hayvanın beline saran kayış” anlamıyla derlenmiştir (Günşen 2019: 478).

közdüvar: Oh'ta (bk. oh) bulunan üç delikli ayar aleti.

masta: Hayvanları dürtmek için kullanılan ucu çivili değnek (Buran 1997: 199).

merek: Kışın hayvanlar için saman ve ot saklanan yer, samanlık, otluk DS IV: 3168).

meteres: Keklik tavşan vb. hayvanları avlamak için avcıların taştan, kışın kardan hazırladıkları saklanma yeri. Kelime “Avcıların gizlenme yeri anlamında “meteris” şeklinde Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızlarından derlenmiştir (Buran 1997: 199).

oh: Sabanla boyunduruk arasındaki uzantıya verilen ad (DS VI: 4612).

öglük: Hayvanın göğsünde bulunan ve eğerin geriye kaymamasını sağlayan kayış. Kelime “öglük” şeklinde Hozat-Tunceli'den derlenmiştir (DS V: 3318).

pālān: (< Far. pālān) Semer (Sağır 1995: 424).

pāldum: (< Fars. pāl-dum-pār-dum) Palanın öne kaymaması için hayvanın kuyruğunun altından geçirilerek bağlanan kayış, ip (DS VI: 4636).

pirengelli olmak: Tavukların ürkmesi anlamında kullanılan bir ifade.

pin: Tavukların içine yumurtlaması için çalı çırpıdan yapılan yüksük biçiminde sepet, yuva. Kelime “pinnik” şeklinde Büyükçaylı Osmaniye-Adana'dan derlenmiştir (DS V: 3458).

pingel: Fol olarak konulan yumurta, folluk (DS V: 3457).

şişek: 1 yaşındaki kuzu (DS V: 3788).

taylıh: Hayvanlara yüklenen yükün bir tarafına verilen ad (DS V: 3852).

yal: İnek, koyun keçi vb. hayvanlara yedirmek için hazırlanan unla kepek karışımı sulu yiyecek (DS VI: 4811).

zedlemek: (Ar. zād) Hayvanlara yem vermek.

Sonuç

Dağlık bir bölgeye kurulan İlyas köyü, bulunduğu coğrafyanın bir gereği olarak daima doğa ile iç içe olmuştur. Ancak köyden kente göçün sonucunda köyün yazın 200 haneye ulaşan nüfusu kış aylarında 30-40 haneye kadar düşmektedir. Bunun neticesinde köyde kullanılan ağız özellikleri gösteren zengin söz varlığı kaybolma tehlikesi ile karşı kalmıştır.

İlyas köyünde üzüm, ceviz ve dut yetiştiriciliğinin bir neticesi olarak bu meyvelerle ilgili zengin bir söz varlığı dikkat çekmektedir.

Eski Türkçede kullanılan *alma*, *ağuz*, *çebiç*, *guzlamak*, *sohu*, *suvarmak*, *yarpuz* Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *damuzluh*, *yal* gibi kelimelerin İlyas köyü ağzındaki varlığı Türkçenin eskicil (arkaik) izlerini göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde “r” ünsüzü ile başlayan Arapça kökenli iki kelime İlyas köyünde kelime başında ünlü türetilerek kullanılmaktadır (bk. érehan, urum Tutu). Ayrıca yabancı kökenli bazı kelimelerden Türkçe eklerle yeni kelimeler türetildiği görülmektedir (bk.

damuzluğ, zedlemek). Bu durum Türkçe kökenli olmayan kelimelerin Türkçeleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

İlyas köyünde tarım ve hayvancılıkla ilgili tespit edilen kelimelerin çoğunluğu tek kelime yapısıyla oluşmaktadır. Bununla birlikte belirtisiz isim tamlaması, iyelik eki düşmüş isim tamlaması, isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu, sıfat tamlaması ve isim+isim yapısıyla oluşan kelimelere de rastlanmaktadır. Köyde tespit edilen kelimeler, söz varlığının temeline göre sınıflandırıldığında hayvan adlarıyla kurulan kelimelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca renk adlarıyla organ adlarıyla, özel adlarla ve soyut kavramlarla kurulan kelimeler de tespit edilmiştir.

Etik Beyan

Yazar beyanına göre, “İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Söz Varlığı” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TR Dizin ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayı gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Teşekkür

Ahmet Çiftçi (Yaş 68)

Fatma Çiftçi (Yaş 62)

Mustafa Uğurlu Arslan (Yaş 41)

Salime Arslan (Yaş 74)

Saniye Başdemir (Yaş 89)

Yasin Başdemir (Yaş 44)

Kısaltmalar

DS I	Derleme Sözlüğü Birinci Cilt
DS II	Derleme Sözlüğü İkinci Cilt
DS III	Derleme Sözlüğü Üçüncü Cilt
DS IV	Derleme Sözlüğü Dördüncü Cilt
DS V	Derleme Sözlüğü Beşinci Cilt
DS VI	Derleme Sözlüğü Altıncı Cilt
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Kıpç.	Kıpçak Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
TAS	Tarama Dözlüğü
TETTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati

TS Türkçe Sözlük
TTTSKBS Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

Çeviri Yazı İşaretleri

á	a-e arası ünlü
ā	uzun a ünlüsü
è	e-i arası ünlü
ē	uzun e ünlüsü
í	ı-i arası ünlü
ī	uzun i ünlüsü
ō	uzun o ünlüsü
ú	u-ü arası ünlü
ğ	arka damak g ünsüzü
ħ	arka damak h ünsüzü
ķ	arka damak k ünsüzü
K	k-g arası ünsüz
ñ	arka damak n ünsüzü
P	p-b arası ünsüz
T	t-d arası ünsüz

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk-Toparlı, Recep vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Yavuz Sultan Selim*
- Buran, Ahmet (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, Necati (2001). *Ordu ili ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devri Kanunnâmeleri III*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Doğan, Levent (2001). “Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12: 615-659.
- Düşmez, Ömer Anıl (2014). *Türk Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarına Göre Kavram Profilleri (Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Adlı Eser Örnekleminde)*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erten, Münir (2011). *Diyarbakır Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, Safiye-Cin, Ali (2016). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Domates, Kedi, Patates Kelimeleri ve Bir Kelime Haritası Denemesi”. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6 (1), 185-205.
- Günşen, Ahmet (2019). *Kırşehir ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürbüz, Bilal (2014). *Tarımla İlgili Türk Atasözleri ve Deyimleri*. Ankara: T.C. Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Olçay, Selahattin-Ercilasun Ahmet Bican vd. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, Sadettin-Boz, Erdoğan (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağır, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Telli, Burak-Bulduk, Türker Barış (2018). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağzları Söz Varlığı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (6 Cilt)* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (2009). Cem Dilçin (haz.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları